

Голікова Ю.А.

МОНРО КУРТІС БІРДСЛІ ПРО МОЖЛИВОСТІ ЛІТЕРАТУРНОЇ КРИТИКИ

Монро Куртіс Бірдслі – видатний американський філософ, логік та літературознавець. Метою його досліджень є визначення естетичного значення мистецтва як в його вербальному (література), так і невербальному (живопис, дизайн, музика) вираженні. Він автор численних праць з питань взаємозв'язків літератури із спорідненими науками, отож, не дивно, що його науково-термінологічний апарат складається більшою частиною із загальних термінів, притаманних водночас декільком сферам мистецтва. Розробки М.К.Бірדслі – це своєрідний синтез філософії, логіки, естетики та літератури, подеколи досить заплутаний і складний для розуміння. Відомі і поодинокі спроби аналізу досягнень Бірдслі-філософа, але літературно-критична діяльність цього неординарного вченого до цього часу залишається поза увагою. На сьогодні не існує жодного перекладу його творів українською або російською мовами.

“Можливості літературної критики М.К.Бірдслі” – доволі незвичний твір, який закономірно породжує суперечливі думки. Основа книги – чотири лекції з теорії літературної критики, кожна з яких торкається одного з проблематичних питань в галузі літературознавства. Бірдслі цікавиться, чи може літературний текст мати значення, доступне для публічного вивчення та не залежне від намірів автора, а також чи в змозі літературний критик адекватно оцінити всі запропоновані інтерпретації тексту та вибрати найкращу чи єдино правильну. Автор також намагається надати літературно-критичним міркуванням твердої раціональної основи, розглядає поняття “слабкого” літературного твору, пояснюючи, в чому саме виражена ця слабкість.

Запозичуючи кантівську побудову питання “Яким чином може існувати критична думка?”, американський літературознавець далеко відходить від позиції Канта: хоча існування літературної критики обумовлене широко прийнятою онтологічною максимомою “Що дійсно/фактично існує, то і є можливим”, а питання передумов критики мають метафізичну природу (їх відносять до задатків критичної науки – естетики), все ж таки літературна критика є переважно принципіальною, чіткою діяльністю. Основи її важко виявити або сформулювати, але саме вони надають переконливості та аргументованості судженню, влітаючи у текстуру літературно-критичного процесу.

Літературні критики, в цьому впевнені Бірдслі, повинні застосовувати свої професійні методи аналізу, які мають відповідати певній процедурі. Доцільність вибору одного з методів перевіряють його правильністю, альтернативністю, вигранністю у порівнянні з іншими.

Найчастіше літературні критики дискутують з питань тлумачення та оцінки літературного тексту (interpretation and evaluation). Часом ці дискусії спираються лише на відмінності поглядів та емоціонального сприйняття, неспівпаданні провідних принципів оцінки тексту, або апелюють до загальних принципів чи обмежуються окремими зауваженнями щодо окремих творів. З етичного боку, об'єктивності оцінки заважають неглибокий аналіз твору, який обговорюють, особисті домагання критика та інколи матеріальна зацікавленість. І все ж таки існує, на думку Бірдслі, так званий “літературний дискурс”: “Усі ми згодні з тим, що сучасні критичні дослідження не повернути до часів неокласичного догматизму з його схильністю до простих правил та механічних розмірвань, але це не означає, що не існує таких речей, як загальні принципи в мистецтві чи критиці, термінами даних наук ми користуємося, говорячи про значення та цінності окремих праць” [1; 13]. Вперше існування загальних принципів припустив, а пізніше обґрунтував лінгвістичний філософ Людвіг Вітгенштейн та пост-вітгенштейніанці. Завдяки їм маємо більш чітке та відчутне розуміння розбіжностей у причинах тих чи інших оціночних суджень. На думку Вітгенштейна, критика має особливий когнітивний статус та основні риси. Вона не схожа на хімію чи психологію, але водночас не є гомогеним утворенням, бо запозичує засоби міркувань з інших галузей гуманітарних знань.

М.К.Бірдслі пропонує віднести науку критичних досліджень до окремого виду знання. Вираз “критика як особливий вид знання” виступає головним постулатом “Можливостей літературної критики” і базується на працях лінгвістичного філософа Джорджа Остіна, особливо його вченні про “ілокатионарні акти”, детальніше розробленому потім Уільямом Олстоном.

Відправною точкою “Можливостей...” є питання так званої “авторитарності тексту” (The Authority of the Text), а саме його значення, ваги, повноважень, впливу. Літературний текст як об'єкт критичного дослідження функціонує згідно з принципами незалежності (The Principle of Independence) та автономності (The Principle of Autonomy). Перший забезпечує існування літературних творів як окремих утворень, відмінних від інших речей; другий, що логічно випливає з першого, трактує літературні твори як самодостатні утворення, якості та особливості яких визначають достовірність, правильність інтерпретацій та суджень. Далі Бірдслі згадує свою попередню, спільну з Уільямом Уїмсаатом працю “Інтенціональна помилка” (Intentional Fallacy), основні положення якої прямо суперечать вченню Хірша про ідентичність текстуального значення та авторського задуму (The Identity Thesis). Хоча текстуальне та авторське значення можуть частково співпадати або бути дуже схожими, в дійсності ж вони не дорівнюють один іншому. Автор “Можливостей...” досить переконливо та логічно послідовно відкидає The Identity Thesis за допомогою трьох наступних аргументів. По-перше, деякі тексти, створені без авторської волі або навіть участі самого автора, все ж таки мають зміст і значення та підлягають інтерпретації: наприклад, різного роду помилки, описки, комп'ютерні вірші. По-друге, значення тексту може змінюватися після смерті автора, коли він не в змозі якось його змінити. До речі, в процесі історичного розвитку деякі слова, вирази та іді-

оми набувають нового значення, втрачаючи попереднє. І по-третє, текст може мати (актуалізувати) такі значення, про які автор і гадки не має й не збирався передавати (наприклад, у реченні синтаксичні паралелізми продуцують певну схожість не тільки побудови, але й вираження думок).

Головний аргумент Хірша є, свого роду, “доведенням до абсурдності” (як один із засобів доказу в логіці). Хірш заперечує можливість виділити “детермінантне” текстуальне значення, якщо рівняння “текстуальне значення = авторське значення” вважати помилковим: “Послідовність слів (будь-який словесний вираз) не буде мати аніякого значення, доки хтось не вкладе в нього певний зміст або щось зрозуміє з нього” [2; 4]; “Обумовленість вербального значення вимагає акту воління” [2; 3]. Але Бірдслі такий висновок вважає очевидним перебільшенням. Виявлення авторської волі не є, на його думку, першорядним завданням критика. Об’єкт суцільного зосередження його уваги - виключно текст: позитивні сторони та художні цінності тексту, що безпосередньо впливають з його складників, шляхи комбінації та кооперації структури й текстури у створенні елементу новизни та свіжості в літературному творі, гетерогені слова (метафоричні вислови), драматичні напруження, несподівані вирішення, тема та ідея твору. Але передусім у центрі уваги мова: коли значення написаного надто незрозуміле, ретельний розгляд мови – єдина надія у вирішенні даної проблеми. В кінцевому рахунку літературний текст обов’язково є “детермінантою” значення, бо він сам по собі виражає певне намірення, воління.

У другій частині “Можливостей...” розглянуто питання “вірогідності” літературної інтерпретації (The Testability of Literary Interpretation). Цілком природно, що деякі люди розуміють літературні твори краще за інших. Цей факт робить тлумачення тексту можливим і навіть бажаним, бо якщо, користуючись принципами логіки, А розуміє твір краще за Б, то він спроможний допомогти Б зрозуміти те, що він, Б, не може, - чи то читаючи текст вголос з логічними наголосами, чи то прямо вказуючи на прихований зміст. Будь-яке судження такого роду Бірдслі схильний називати “літературною інтерпретацією”, або просто “інтерпретацією”. Останнім часом критики вживають цей термін у надто широкому розумінні, але Бірдслі чітко розкладає процедуру “інтерпретації” на три, відмінних одна від іншої, операції:

- 1) “експлікація” (explication) передбачає розгляд різнорівневих словесних та фразових значень (межових та імпліцитних, конотацій та денотацій), тлумачення прихованого змісту, багатозначності, метафоричних виразів, - тобто розкриття будь-яких значень на вербальному рівні;
- 2) “елюсідація” (elucidation) (“роз’яснення”, “висвітлення”) виявляє в цілому такий зміст твору, який автор не передбачав, або не мав на думці. “Елюсідація” аналізує події, вмотивовує вчинки героїв, розкриває основні риси їх характерів. До “елюсідації” відносять припущення повністю або частково гіпотетичні, зумовлені відношенням до експліцитно виражених подій, породжені на основі відповідних емпіричних узагальнень, фізичних та психологічних законів;
- 3) власне “інтерпретація” (interpretation) - виявлення “теми” (theme) та “ідеї” (thesis) (ближче до перекладу “тези”, “положення”) літературного твору при вже визначених контекстуальних значеннях слів, фраз, речень та висвітленому, “елюсидованому” змісті. Американський літературознавець наголошує на раціоналізмі літературної критики. Літературні судження (judgements) за своїм характером він поділяє на “правильні” (“правдиві”) та “неправильні” (“фальшиві”) на відміну від багатьох інших літературних критиків, здатних на більш широку класифікацію. Стюард Хампшир, зокрема, говорить про “інтерпретації” “можливі”, “абсурдні”, “маловірогідні”, “надумані”, “оригінальні”, “цікаві”. Бірдслі ж впевнений у тому, що бути “вірогідними” або, навпаки, “непереконливими”, не будучи водночас “правдивими” чи “неправдивими” літературно-критичні дослідження не можуть. Не підтримує Бірдслі також погляди Джозефа Марголіса, який вважає, що існує ще один тип літературної “інтерпретації”, окрім “правдивих/ неправдивих”, а саме “слухні” (reasonable). За Марголісом два висловлювання, що суперечать один іншому, можуть бути “вірогідними”, тобто певною мірою “правдивими” водночас. Марголіс зізнається у тому, що всі інтерпретації займають толеранту позицію, якими б суперечливими не були, але Бірдслі дотримується зворотнього принципу – принципу нетолерантності (The Intolerability of Incompatibles), хоча не виключає наявність занадто складних випадків при вирішенні правильності суджень літературно-критичного характеру.

“Інтерпретація” у Бірдслі – це, насамперед, розкриття “локальних значень” (local meanings), тобто значень окремих слів, фраз, речень, різного роду конотацій та припущень, а також залежних від них “регіональних значень” (regional meanings), що є розумінням твору в цілому або його великої частини, а сам твір (в першу чергу, вірш) представляє собою своєрідну імітацію “ілокатионарного акту”. Щоб впевнитися в цьому досить звернутися до вже тут згаданого вчення Дж.Остіна про “ілокатионарні” (illocutionary) та “перлокатионарні” (perlocutionary) акти. Лінгвістичний філософ розділяв їх за манерою та результатами висловлювань. “Ілокатионарні” дії ми виконуємо у самих реченнях (просимо, обіцяємо, благаємо, схвалюємо тощо), а “перлокатионарні” за допомогою речень, а саме - впливаємо на інших людей (переконуємо, інформуємо, догоджаємо, надихаємо). Вчення про два типи актів спирається на так звані “мовні ігри” Л.Вітгенштейна (language-games). Вітгенштейн вважав, що користування мовою є щось на зразок дії за чітко визначеними правилами. “Написання віршу, - доходить висновку М.К.Бірдслі, - це не просто “ілокатионарний акт”, а створення фіктивного героя, який виконує фіктивний “ілокатионарний акт” [1;59]. В той же час він застерігає читача від помилкового віднесення до імітації “ілокатионарних актів” абсолютно всіх віршів: “Те, що робить будь-який дискурс літературним твором, це найвищою мірою використання потенціалу “ілокатионарних актів” його вербальних складників, а саме багатства, повноти, складності значення. Літературний твір стає дійсно віршем за умовою високого ступеню конденсації ускладненого значення в

компактні, напружені вирази” [1; 61].

Третя частина “Можливостей...” М.К.Бірделі має назву “Reasons and Judgements”. Якщо “judgements” слід розуміти зі слів автора як “telling-how-good” (визначення позитивних рис), то “reasons” можна перекласти по-різному – “причини”, “підстави”, “аргументи”, “міркування”, “мотиви” та інш. Природу та характер суджень про цінність літературного твору Бірдслі розглядає паралельно із судженнями про загальні художні цінності. Він вважає, що в літературі існує декілька важливих предметів критичного обговорення. Ми оцінюємо: 1) виконання – здійснення (performance), тобто наскільки вміло написано твір; 2) виконання-майстерність (execution) – наскільки вдало втілено намір автора; 3) постанову (production) – наскільки адекватно окреме прочитання вголос реалізує потенціал вірша; 4) людину, автора (person) – наскільки гарний він поет; 5) об’єкт (object), а саме вірш, у рамках його дійсного або можливого ефектів. Бірдслі чітко відокремлює останній, п’ятий тип судження і радить не плутати його з іншими: “Коли критик говорить, що Х є гарним віршем, він не оцінює ані поета, ані виконання чи постанову, ані культурний рівень чи психологічний стан автора”[1]. Серед можливих оцінок художньої значимості поезії Бірдслі виділяє оцінку: 1) естетичного досягнення вірша (“найбільшої кількості” художньої цінності, актуалізованої на момент аналізу твору); 2) естетичної надійності (“загальної кількості” такої художньої цінності); 3) повної естетичної цінності (“суми” вже актуалізованої та ще “потенціально можливої” художньої цінності); 4) середньої естетичної цінності (“середньої кількості” вже порахованої та ще “потенціально можливої” художньої цінності); 5) просто естетичної цінності/ значущості (“найбільшої кількості”, що може бути актуалізованою лише одним читачем). Шляхом логічної елімінації американський літературознавець залишає єдиний можливий варіант літературно-критичної оцінки, а саме останній.

Щодо питання “слабкості” літературного твору, то вона зумовлена певною диспропорцією кількісного до якісного характеру. “Слабкі” (bad) вірші – це твори “сентиментальні” або, навпаки, “сухі”, позбавлені почуттів. У першому типі очевидне невдало передане відношення мовця до ситуації, а саме перебільшення емоціонального відклику (response), у другому такий відклик помітно зредукований.

Загалом “Можливості літературної критики” М.К.Бірделі – це своєрідний триумф логіки. Його судження – логічні рівняння та висновки на основі літературно-критичного матеріалу, філософськи та естетично забарвлені. Їх вивчення доволі складне й проблематичне, але ,безперечно, цікаве та пізнавальне.

Література:

1. Beardsley M. C. Possibilities of Literary Criticism. – N.Y., 1975.
2. Hirsch E.D. Validity in Interpretation. - Yale University Press, 1967.
3. Beardsley M.C. Aesthetics. Problems in the Philosophy of Criticism. – Detroit : Chatto and Windus, 1970. – 260 p.
4. Austin J.L. How to do things with words: Harvard University Press, 1962.
5. Wittgenstein L. Philosophical Investigations. – Oxford: Backwell, 1953.

Голикова Юлія Олександрівна – аспірантка кафедри української та мирової культури Севастопольського національного технічного університета по спеціальності «Література зарубіжних стран».

АННОТАЦИЯ:

В обобщенной форме показаны основные взгляды М.К.Бирдсли касательно возможностей литературной критики через ее взаимосвязи со смежными науками: лингвистикой, эстетикой, философией, логикой. Рассмотрены вопросы «авторитарности» текста, правдивости/правильности литературной интерпретации, общей художественной ценности произведения, а также его возможных слабых сторон на основе различных диспропорций качественного и количественного характера.

Ключевые слова: авторитарность текста, принцип автономности, языковые игры, акт иллокуционный и перлокуционный, интерпретация, оценка, диспропорция.

SUMMARY:

In brief the article shows all important views of M.C. Beardsley as for possibilities of literary criticism by means of its interrelationships with adjoining branches of knowledge: linguistics, aesthetics, philosophy, logic. Under consideration there are such questions as: the authority of the text, true/right literary interpretation, general artistic value, “bad” sides of a literary work on the grounds of different qualitative and quantitative disproportions.

Key words: authority of the text, the Principle of Autonomy, language-games, illocutionary and perlocutionary acts, interpretation, evaluation, disproportion.

АНОТАЦІЯ:

Узагальнено подано основні погляди М.К.Бірдслі щодо можливостей літературної критики через її взаємозв'язки із суміжними науками: лінгвістикою, естетикою, філософією, логікою. Розглянуто питання “авторитарності” тексту, правдивості/правильності літературної інтерпретації, загальної художньої цінності твору, а також його можливих слабких сторін на основі різного роду диспропорцій якісного та кількісного характеру.

Ключові слова: авторитарність тексту, принцип автономності, мовні ігри, акт ілокатионарній та перлокуатионарний, інтерпретація, оцінка, диспропорція.